

УДК 37.022

Завальнюк Андрій Ростиславович,
кандидат педагогічних наук, доцент, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, м. Рівне

НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙНИХ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ (70-І РР. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

У статті розглянуто особливості процесу навчання і виховання учнів у християнських конфесійних школах у Німеччині доби Кайзерського рейху в контексті загального розвитку шкільної освіти епохи, зокрема навчальний план у школах, основні вектори виховного процесу, умови здійснення навчання у школах.

Ключові слова: католицькі школи, євангельські школи, навчальний план, освітні заклади, християнська школа, християнське виховання.

Завальнюк А. Р. Обучение и воспитание в христианских конфессиональных народных и средних школах Германии (70-е гг. XIX – нач. XX ст.)

В статье рассматриваются особенности процесса обучения и воспитания учеников в христианских конфессиональных школах в Германии в эпоху Кайзерского рейха в контексте общего развития школьного образования исследуемого периода: учебный план в школах, главные векторы воспитательного процесса, условия, в которых совершался образовательный процесс в школах.

Ключевые слова: католические школы, евангельские школы, учебный план, образовательные учреждения, христианская школа, христианское воспитание.

Zavalniuk A.R. Education and Upbringing in the Christian Confessional National and Secondary Schools in Germany (70 years of the 19th – early part of the 20th centuries)

This article deals with the peculiarities of the process of pupils' education and upbringing in the Christian confessional national schools in Germany in the Kaiser period, in the context of the common school education development of this epoch. Namely the content of education at schools, the main vectors of the upbringing process and the conditions of education at schools were considered in the article.

Key words: Catholic schools, evangelic schools, the content of education, educational establishments, Christian school, Christian upbringing.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження процесу розвитку християнських конфесійних закладів освіти на сучасному етапі неможливе без аналізу процесу становлення та розвитку цих освітніх установ у минулі століття, а також дослідження історичних процесів та чинників, що мали вплив на розвиток освіти Німеччини загалом та на розвиток конфесійних християнських народних та середніх шкіл у Німеччині періоду Кайзерського Рейху зокрема.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням нашої роботи є дослідження процесу навчання і виховання учнів у християнських конфесійних школах у Німеччині доби Кайзерського рейху в контексті загального розвитку шкільної освіти епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання розвитку освіти Німеччини порушувало у різні часи чимало вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед праць дослідників, які безпосередньо досліджували питання розвитку німецької школи на зламі ХІХ–ХХ століть, слід відзначити наукові розвідки таких авторів, як-от: Г. Хільдебрандт (G. Hildebrandt), Г. Вольмут (G. Wohlmuth), В. Кюн (W. Kühn), К. Робельс (K. Robels), Е. Хельмрайх (E. Helmreich), Р. Лахман (R. Lachmann), М. Шрайнер (M. Schreiner), Х. Херлігц (H. Herrlitz), В. Хопф (W. Hopf), Х. Тітце (H. Titze), Е. Клоер (E. Cloer) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На поч. 70-х рр. ХІХ ст. система освіти Німеччини вирізнялася існуванням розгалуженої системи шкільних закладів освіти різних типів і форм власності. Більшість приватних навчальних закладів, що надавали шкільну освіту, перебували під патронатом релігійних громад. Загалом варто відмітити, що розбудова шкільної освіти у Німеччині на поч. 70-х рр. ХІХ ст. відповідала конфесійному розподілу населення і залежно від переважної кількості певної конфесії навіть державні заклади мали статус протестантських або католицьких. Державні та приватні конфесійні школи надавали однаковий рівень освіти, від початкової до повної середньої, однак цілі і завдання навчально-виховного процесу в них мали певні розбіжності. Чітка трьохступенева система освіти (народні школи, середні та вищі) сприяли, на нашу думку, чіткому розподілу суспільства на стани, що, по суті, було упродовж століть

характерним явищем для розвитку Пруссії, зокрема визначило її історичний розвиток ще з часів підписання Вестфальського миру.

До 1871 р. відвідини школи на всій території країни вже були обов'язковими, а народна школа (Volksschule) стала офіційним закладом отримання безкоштовної початкової та неповної середньої освіти. Зазвичай навчання у такій школі тривало вісім років і за кількістю вчителів, що викладали у ній, вважалася одно-, дво- або багатокласною. Основним завданням цього типу школи було навчання релігії та передача елементарних навичок читання, письма та реалій. Цей тип школи був поширений як на селі, так і у місті.

«Загальні постанови» Адальберта Фалька, прийняті 1872 р., були документом, який регламентував розвиток освіти у Пруссії на початку існування Кайзерського рейху. Відповідно до цього документа відбулася модернізація навчальних планів народної школи, зокрема акцентувалося на вивченні реалій та предметів, що сприяли патріотичному вихованню, зокрема країнознавстві, фізичному вихованні та музиці. Вивчення цих предметів мало яскраво виражене національне спрямування і мало сприяти піднесенню національного патріотичного духу. Однокласні школи, які до цього часу були найпоширенішим типом шкіл на селі, поступалися багатокласним школам, що можна пояснити також загальною урбанізацією суспільства, а загальний розвиток освіти орієнтувався на освітньо-педагогічні ідеї Гумбольдта та мав на меті всебічний і вільний розвиток особистості. Зміни, що були внесені до навчальних планів народних та середніх шкіл, передбачали передусім зменшення тижневого навантаження на вивчення релігії (залежно від класу – на 1–2 години) та збільшення годин на вивчення так званих реалій, тобто предметів природничого, математичного циклів та вітчизняної історії. В народних школах Пруссії (див. табл. 1), згідно з постановами 1872 р., викладалися такі предмети: релігія, німецька мова, рахування та вчення про простір, креслення, реалії, спів, гімнастика (для хлопців) та ручна робота (для дівчат) [1, с. 169]. Найбільша увага приділялася німецькій мові (11 годин на тиждень), а також релігії та математиці й вченню про простір (по 4 години на тиждень).

Таблиця 1.
Тижневе навантаження в пруській елементарній школі (1872 р.)*

	1–4 рік навчання	5–6 рік навчання	7–8 рік навчання
Релігія	4 (4)	5 (4)	5 (4)
Німецька мова	11 (11)	10 (8)	8 (8)
Рахування та вчення про простір	4 (4)	4 (4)	5 (4)
Креслення	– (–)	1 (2)	2 (2)
Реалії	– (–)	6 (6)	6 (6–8)
Спів	1 (1)	2 (2)	2 (2)
Гімнастика (для хлопців)	1 (2)	2 (2)	2 (2)
Ручна робота (для дівчат)	1 (2)	2 (2)	2 (2)
Разом	21 (22)	30 (28)	30 (30-32)

* В дужках дані багатокласової системи.

Народна німецька школа, навіть державна, від початку її заснування була конфесійною школою. Її основним завданням було «насадження чистого вчення в голови й серця молоді» [2, с. 115]. Учні від початку навчання у школах знайомили з церковним порядком, релігія впродовж століть була основним предметом навчального процесу. Таким чином, німецька народна школа була тривалий час палким прихильником й додатком церкви. Однак на зламі XIX – на поч. XX ст. в німецькій народній школі відбуваються зміни щодо навчального навантаження й виховних завдань. Аналізуючи стан німецької народної школи кін. XIX – поч. XX ст. дослідник Ф. Паульсен (F. Paulsen) характеризує її як «середнє між старою конфесійною школою та новим закладом виховання, якою вона повинна стати» [3, с. 237]. Віровчення церкви перестає бути абсолютно домінуючим. Поряд з релігією достатньо велику увагу стали приділяти мові й літературі, історії, математичним й природничим дисциплінам. Та незважаючи на такі зміни, основним виховним завданням школи кін. XIX – поч. XX ст. було виховання стверджених у вірі парафіян церкви. І тому розвиток школи варто розглядати тут як наслідок загальних історичних процесів країни. З проголошенням відокремлення церкви від держави і держави від церкви опікування школами стає обов'язком держави. Відповідно до цих історичних процесів змінюються й акценти у виховних завданнях школи. Відтепер основним виховним завданням стає підготовка учнів до участі у культурному житті країни й суспільства. Така постановка питання не відкидала й релігійного виховання учнів. Як і раніше, підготовка учнів до участі у церковному житті вважалася важливим

завданням виховання у школі. Така постановка питання була неминучою, оскільки церкви, як і раніше, мали право духовної опіки над школами, будучи дотичними, таким чином до навчально-виховного процесу освітніх установ, що, на думку багатьох дослідників, ставало перешкодою на шляху спрямування освітньо-виховного процесу у культурно-світському напрямку.

Іншим, не менш важливим виховним завданням народної школи, було національно патріотичне виховання, яке полягало у «розвитку морально-духовного потенціалу молоді, для того, щоб кожен у своїй місцевості через власну діяльність і наполегливу працю зміг долучитися до здобутків німецької нації» [4, с. 44]. Таким чином, влада вбачала у розвитку німецької народної школи свою надійну опору. І це було зрозумілим, оскільки більшість дітей навчалася саме в народних школах, а навчально-виховний процес у цих закладах було сфокусовано на вивченні національної культурної спадщини. Школа виконає своє завдання, якщо зробить учнів «вітчизняними», через навчання природного й історичного, введе їх у розуміння патріотичного й національного.

У цей період важливе значення починають відігравати середні школи, їхній розвиток і навчальний план, зокрема, відповідали освітнім потребам нового середнього класу, що з'явився у процесі розвитку промисловості і торгівлі. Ці школи підлягали лише контролю з боку держави і викладати у них могли вчителі із спеціальною кваліфікацією. На нашу думку, закон сприяв загальній емансипації вчителів шкіл та розвитку їхньої професійної самосвідомості. У цих школах потрібно було сплачувати за навчання, вони повинні були надавати ґрунтовніші знання і охоплювати ширший спектр вивчення предметів. Така школа мала на меті надання учням вищого рівня освіти, аніж надавали народні школи, та підготувати учнів до роботи на індустріальних підприємствах. Заклади середньої освіти засновували з метою підготовки кадрів для виробництва, що розвивалося, а тому їхнє виникнення потрібно розглядати як економічно обумовлений процес. Навчання у таких школах тривало дев'ять-десять років, кількість учнів у кожному класі не повинна була перевищувати число п'ятдесят. У таких школах вивчали «нові» іноземні мови (французьку, а з 1910 р. англійську), у старших класах вводили предмети природничого та фізико-математичного циклів (вчення про простір, природознавство, фізику, хімію, географію), предмети загальної середньої освіти доповнювалися через вивчення підприємницького рахунку, а також за «місцевих потреб» дозволялося вводити спеціальні предмети, необхідні для роботи у сільському господарстві, індустрії, торгівлі, на транспорті (Див. табл. 2).

Таблиця 2
Навчальні дисципліни Пруської середньої школи (1872) [2, с. 220]

Предмет	Класи					
	I	II	III	IV	V	VI
Релігія	2	2	2	3	3	3
Німецька мова	4	6	8	12	12	12
Рахування	3	3	3	5	5	5
Вчення про простір	3	2	2	–	–	–
Природознавство	2	2	2	–	–	–
Фізика (хімія)	3	2	–	–	–	–
Географія	2	2	2	–	–	–
Історія	2	2	2	–	–	–
Французька	5	5	5	–	–	–
Креслення	2	2	2	2	–	–
Спів	2	2	2	2	2	2
Гімнастика	2	2	2	2	2	2
Разом	32	32	32	28	24	24

Заклади середньої освіти були, таким чином, зорієнтовані на здобуття у подальшому певної робітничої кваліфікації, і були відносно елементарних шкіл закладами значно вищого рівня. Однак ці школи були позбавлені усіх привілеїв, які мали гімназії та прирівняні до них школи. Упродовж усього XIX ст. кількість середніх шкіл у Пруссії була доволі незначною. Так, до 1901 р., на теренах усієї держави функціонувало 456 середніх шкіл, які відвідували 74 тисячі хлопців та 61 тисяча дівчат [5, с. 13].

Випускники середніх шкіл могли розраховувати на отримання у подальшому офісних посад, які не потребували спеціальних технічних та економічних знань. Такі види діяльності, як стереотипні розрахунки, креслення та вироблення кальок, прості письмові роботи та контролюючі роботи, адміністрування складів, до яких зазвичай залучали випускників середніх закладів освіти, потребували лише незна-

чного у часовому вимірі періоду навчання на підприємстві [6, с. 266–267]. Випускники середніх шкіл працювали у майстернях та ремісницьких офісах, у той час їхньої кваліфікації було недостатньо для роботи у технічних бюро, зокрема відділах конструювання, проектування та лабораторних досліджень.

Конфесійні приватні школи також повинні були дотримуватися державного стандарту освіти, але аналіз навчальних планів євангельських та католицьких шкіл дозволяє зробити висновок про те, що в євангельських народних школах приватної форми власності години на вивчення релігії зменшені не були. Предмети, пов'язані з релігією, зокрема урок власне релігії, Біблійна історія та пояснення перикопів проводилося зазвичай першим уроком, що підкреслює пріоритетне положення цих предметів у християнських школах [7, с. 65]. Крім того, учні брали участь в обов'язкових позакласних заходах, як-от: релігійні дискусії, відвідини хворих, участь у служіннях місцевих релігійних громад, влаштування загальношкільних богослужінь. Євангельські школи, що надавали початкову та неповну середню освіту, прагли досягти подвійної виховної мети: протистояння світським впливам в освіті і суспільстві та підготовку якомога більше свідомих адептів євангельської церкви, зокрема служителів церкви та місіонерів. Євангельські школи регламентували головним виховним стрижнем релігійне виховання та в цьому були схожі на державні школи. Але ця схожість була більше формальною, оскільки в державних школах акцентували на вивченні катехізису, в приватних школах – на внутрішньому трансцендентному пізнанні. В історичних документах знаходимо записи про те, що євангельські школи, що засновувалися «повинні будуватися на основі вчення апостолів та пророків, з Ісусом Христом як наріжним каменем, а учні повинні були виховуватися в душі Ісуса Христа» [8, с. 14]. Учителям наголошували на тому, що учнів не потрібно перевантажувати світськими знаннями, а натомість направляти їхню увагу на пізнання Всевишнього. Проголошувалося також, що євангельські школи є відкритими для віруючих з усіх релігій, проте в основному навчалися у них діти протестантських конфесій. Прикладом в організації навчально-виховного процесу в євангельських школах повинні були слугувати школи Братської громади Цинцендорфа та заклади Августа-Германа Франке, засновані ще на початку XVIII ст. Виховним ідеалом регламентувалося набуття християнського характеру. Прикладом для наслідування вважали Ісуса Христа, а тому вказувалося на необхідність набуття притаманних Йому рис, як володіння собою, послух, вдячність, дружелюбність, старанність, готовність допомогти тощо. Учні повинні були відповідно до проголошеного Лютером принципом «спасіння через віру» («*sola fide*») досягти через самопізнання таїнств віровчення.

Католицькі школи в організації виховного процесу спиралися на здобутки католицької педагогіки, зокрема святих отців. Як зазначає Гегенмюлер (Gägenmüller), «католицька педагогіка спирається у її першій і останній інстанції не на принципи загального, міжконфесійного християнства, а на принципи католицької теології, яке базується на постулаті істинності та непогрішимості католицької церкви» [9, с. 1137].

Незважаючи на те, що католицькі педагоги говорили про загальне християнське виховання та загальні християнські цінності, зокрема виховання дитини до образу Божого, значення особистості Ісуса Христа, втілення Бога у Христі, але під християнською теологією розуміли католицьку теологію, на що однозначно вказують зокрема католицькі педагоги Едельберт Курц (Edelbert Kurz) та Гьоттлер (Göttler) [10; 11]. Католицький педагог XIX ст. Бернберг (Bernberg) зокрема вказує на те, що «тільки у католицькій педагогіці можна знайти єдино істинні та правильні принципи виховання та навчання» [12], а Едельберт Курц (Edelbert Kurz) у своїй праці «Про релігійне становище сучасності» («*Zur religiösen Lage der Gegenwart*») зазначає, що «приєднання до Христа є одночасно й приєднанням до католицької церкви» [10, с. 72]. Така претензія на абсолютний авторитет католицької церкви є характерною і у сфері католицької педагогіки, яка з боку католицьких педагогів визнавалася, як єдино істинна. Католицька церква спиралася у її вченні на аристотельсько-схоластичну філософію і оцінює людину відповідно до її належності до певної релігійної організації, із якої виходить уся істина, і, яка має претензію на винятковість. На думку дослідника Й. Гьотлера (J. Göttler), філософське підґрунтя вчення Аристотеля і Фоми Аквінського «є і лишається для католицької церкви тією життєво важливою артерією, яка проходить через усю шкільну освіту і забезпечує єдність науки, заняття і організації» [11, с. 98].

Висновки. У період Кайзерського рейху відмічаємо схожість у постановці виховних завдань державних народних конфесійних шкіл та конфесійних шкіл приватної форми власності, зокрема надання пріоритету релігійному та патріотичному вихованню. Представники приватних конфесійних шкіл критикували заформалізованість вивчення релігії у школах, а також надмірне вивчення надбань світської культури, вони акцентували на важливості створення відокремленого від світу середовища, виступали за проживання учнів у пришкільних інтернатах, обстоювали ідею поживлення релігійного духу між учнями, для чого організовували велику кількість релігійних шкільних служінь і позакласних акцій.

Література:

1. Berg C. Die Okkupation der Schule. Eine Studie zur Aufhellung gegenwärtiger Schulprobleme an der Volksschule Preußens (1872–1900) / C. Berg. – Heidelberg : Verlag Quelle & Meyer, 1982. – 272 S.
2. Baumgart P. Bildungspolitik in Preußen zur Zeit des Kaiserreichs / P. Baumgart. – Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 1998. – 277 S.
3. Paulsen F. Die Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis in die Gegenwart / F. Paulsen. – Berlin : Moriz Veit Verlag 1885. – 811 S.
4. Scheibe W. (hrsg.). Zur Geschichte der Volksschule / W. Scheibe. – 2. Auflage. – in 2. Bd. – Bd. 2. – Bad Heilbrunn : Verlag Julius Klinkhardt. – 167 S.
5. Lexis W. (Hrsg.). Die Reform des höheren Schulwesens in Preußen / W. Lexis. — Halle : Buchhandlung des Waisenhauses, 1902. – 436 S.
6. Kocka J. Unternehmensverhaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens 1847–1914 / J. Kocka. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1967. – 639 S.
7. Stenzel W. Die Ludgerische Schule in Leer : eine katholische Schule im Wandel der Zeiten / W. Stenzel. – Oldenburg: BIS – Verlag der Carl von Ossietzky – Universität, 2007. – 149 S.
8. Mannhardt J. (hrsg.). Mennonitische Blätter. – Nr. 2. – Danzig, 1868. – S. 14.
9. Gägenmüller O. Katholische Pädagogik / O. Gägenmüller, E. Roloff (Hg.) // Lexikon der Pädagogik in 5 Bd.– Bd. 2. – Freiburg : Herder Verlag, 1913–1917. – Sp. 1137–1913.
10. Kurz E. Moderne Erziehungsziele und Katholizismus / E. Kurz. – München : Peiffer Verlag, 1927. – 83 S.
11. Göttler J. Geschichte der Pädagogik in Grundlinien / J. Göttler. – 2. Auflage. –Bonn : F. Dümmers Verlagsbuchhandlung, 1923. – 213 S.
12. Bernberg J. Umriss der katholischen Pädagogik / J. Bernberg. – 2. Auflage. – Regensburg : Manz-Verlag, 1923. – 211 S.